

К.М. Жетібаев¹, Б.С. Сиздиқов², М.Гурсой³

*¹т.ғ.к. профессор, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан, Қазақстан. e-mail: kopzhasar.zhetibaev@ayu.edu.kz*

*²PhD, аға ғылыми қызметкер, Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан, Қазақстан. e-mail: bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz*

*³ PhD, аға ғылыми қызметкер, Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан, Қазақстан. e-mail: muzaffer.gursoy@ayu.edu.kz*

МЫҢТӨБЕ ҚОРЫМЫНДА ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ НӘТИЖЕСІ

Аңдатпа

Сыр бойы ежелгі кезеңдерден бері адамзат баласының өмір сүруіне ыңғайлы аймақтардың бірі болғандығы әбден анық. Себебі, Сыр бойында орналасқан қалалар мен үлкен көлемді қорымдар бұл пікірімізге дәлел болуда. Тарихқа толы Сыр өңірінің ежелгі қалалар мен қорымдары осы күнге дейін аз зерттелгендігі баршаға мәлім. Осы себептерге байланысты біз бұл мақалада, Сыр бойында өмір сүрген қаңлы тайпаларының Жетіасар, Отырар-Қаратау, Қауыншы мәдениеттерінің таралу аймағы, өзіндік ерекшелігі жайында мағлұматтар бере отырып, 2017 жылы Мыңтөбе қорымында жүргізілген археологиялық зерттеулерге тоқталдық. Сонымен қатар, Мыңтөбе қорымындағы көне обаларды қандай тайпалар, қай уақытта тұрғызғандығын анықтай отырып, өңірдің ежелгі тарихын келешек ұрпаққа сақтау, насихаттау, ғылыми айнылымға енгізу жұмыстары қарастырылды.

Кіліт сөздер: Мыңтөбе, Сырдария, Жетіасар, Отырар-Қаратау, Қауыншы, Қаңлы.

K.M. Zhetibaev,¹ B.S. Sizdikov,² M. Gursoy³

¹ Professor, H.A. Yasavi İKTU. Kazakhstan, Turkestan. e-mail: kopzhasar.zhetibaev@ayu.edu.kz

*² PhD. Senior Researcher, H.A. Yasavi İKTU,
Kazakhstan, Turkestan. e-mail: bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz*

*³ PhD. Senior Researcher, H.A. Yasavi İKTU,
Kazakhstan, Turkestan. e-mail: muzaffer.gursoy@ayu.edu*

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH CONDUCTED THE BURIAL SITE MINTOBE

Abstract

Since ancient times, the Syr Darya river basin has been one of the most favorable places for human habitation. The proof of which are the numerous ruins of ancient settlements and cemeteries located along the Syr Darya. To date, archeological monuments located in this region have been little studied.

The article discusses the results of archaeological excavations carried out in 2017 at the Myntobe burial ground, touches on the distribution area of the Zhetiasar, Otrar-Karatau and Kauchinsk cultures and their features. The dating of the Myntobe monument is also determined. The issues of protection, propaganda and inclusion in the scientific circulation of the results of the study of the monument were considered.

Key words: Myntobe, Zhetiasar, Otrar-Karatau, Kaunchi, Kanly tribes.

К.М. Жетибаев¹, Б.С. Сиздиқов², М.Гурсой³

¹к.и.н. профессор, МКТУ имену А.Ясави,
г. Туркестан. e-mail: korzhasar.zhetibaev@ayu.edu.kz
² PhD, старший научный сотрудник, МКТУ имену А.Ясави,
г. Туркестан. e-mail: bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz
³ PhD, старший научный сотрудник, МКТУ имену А.Ясави,
г. Туркестан. e-mail: muzaffer.gursoy@ayu.edu.kz

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НА МОГИЛЬНИКЕ МЫНТОБЕ

Аннотация

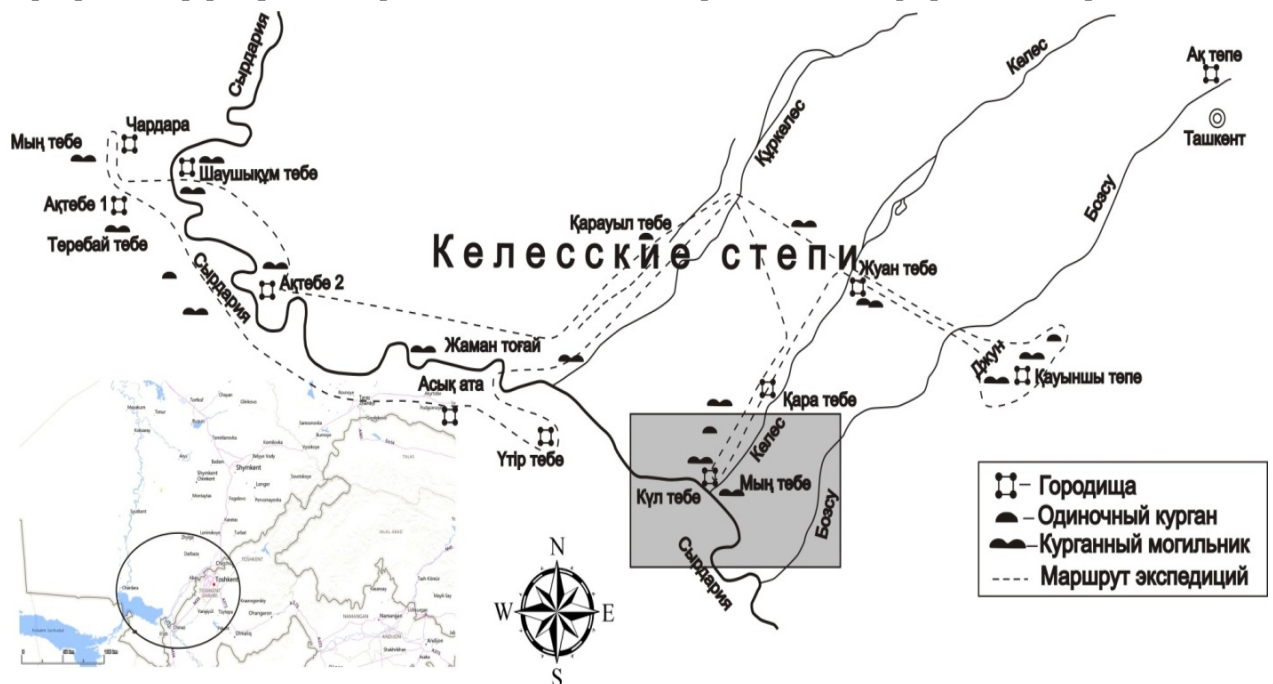
С древних времен бассейн реки Сырдарья был одним из благоприятных мест для обитания человека. Доказательством которого являются многочисленные развалины городищ и могильников, расположенных вдоль Сырдарьи. До настоящего времени памятники археологии расположенные в этом регионе были мало изучены.

В статье рассматриваются результаты археологических раскопок, проведенных в 2017 году на могильнике Мынтобе, затрагиваются вопросы ареала распространения Жетиасарской, Отрар-каратауской и Каучинской культур и их особенностей. А также определена датировка памятника Мынтобе. Были рассмотрены вопросы охраны, пропаганды и включения в научный оборот результатов исследования памятника.

Ключевые слова: Мынтобе, Жетиасар, Отрар-Каратау, Каунчи, племена Канлы.

Кіріспе.

Мынтобе қорымы Сырдария өзенінің ортаңғы ағысының оң жақ беткейінде, Келес өзенінің Сырдарияға құяр тұсында орналасқан. Мынтобе қорымының географиялық координаты: N

41.013238, E 68.626213, теңіз деңгейінен биіктігі – 285 м. Оңтүстік батыс – солтүстік шығыс бағытында 2 км созылып жатқан қорымда шашыраңқы түрде 646 оба орналасқан. Обалардың диаметрі 6 – 33 м, биіктіктері 0,65 – 4,30 м болып келуде. Қорымның шығысында ежелгі Қаратөбе, Қауыншытөпе, Жуантөбе, Ақтөпе және Шаш қалажұрттары, ал солтүстік батысында болса Күлтөбе, Үтіртөбе, Ақтөбе, Шаушықұлтөбе және Шардара қалажұрттары орналасқан. Аймақта Сырдария өзеніне құятын суы мол Күркелес, Келес, Шыршық және Ангрен өзендері орналасқандықтан, аймақ Орталық Азияның суы мол аймақтарының бірі болып табылады (Карта 1). Жоғарыда аталған өзендердің бойында орналасқан қалалар мен үлкен көлемді қорымдарға қарай отырып, аймақта көшпелі және отырықшы тайпалардың ежелгі дәуірден бастап өмір

сүргендігін көруге болады. Себебі Сырдария алқаба, Орталық Азиядағы көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан халықтармен отырықшы егін шаруашылығымен айналысқан халықтардың арасындағы табиғи шекара болып табылады.

Карта 1. Мыңтөбе қорымының географиялық орналасуы.

Келес өңірінде ең алғашқы тіршілік іздері көне тас дәуірінен басталады. Палеолиттік аңшылар мен терімшілер тау өзендерінің жағасындағы биік кемерлер мен шатқалдардағы үңгірлерді мекендеген. Өзен бастау алатын Қаржантау, Өгем, Қосмола, Қазығұрт тау жоталарының бөктерлерінде Х.А. Алпысбаев басқарған Оңтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясы 1973-1974 жылдары ашқан Жалпақсу I, II, III; Сусінген, Жалғызарша I, II, III, секілді көне тас және орта тас дәуірінің тұрақтары осының куәсі [1, б. 120-125; 2, б. 18-21].

Жалпы Оңтүстік Қазақстанның қола дәуірі өте аз зерттелген. Сондықтан да еліміз тарихында осы өңірдің қола ғасыры туралы 1959 жылы зерттелген Шолаққорғаннан 26 шақырым жердегі Таутары, 2001-2004 жж. Ленгер ауданындағы Бүргілік зираты мен мекенжайы, 2000 ж. Түркістан қаласының маңындағы зерттелген Шербай зираты материалдары арқылы белгілі. Сол ескерткіштерде жүргізілген зерттеулер нәтижелері әйгілі андрон тайпаларының Қазақстанның оңтүстік аудандарын да тығыз мекендегенін көрсетті [3, б. 33; 4, б. 38-42; 5, б. 224]. Өкінішке орай, Келес өңірінің қола дәуірі әлі күнге дейін зеріттелмегендіктен, өңірің қола дәуірі жайында деректер кездеспейді. Сол себепті өңірдің қола дәуірі зерттеуді қажет етеді.

Б.з.д. I мыңжылдықта Орта Азияда өмір сүрген тайпалар «көшпелі мәдениетті» қалыптастырды. Көшпелі мәдениеттің қалыптасқан кезеңі Қазақстан тарихында «Ерте темір дәуірі» немесе «Сақ кезеңі» деп аталады. Себебі қазба жұмыстары кезінде табылған археологиялық және жазба деректер ерте темір дәуірінде Орта Азияда Сақ тайпалық одағының негізгі саяси күшке ие болғандығын айқындап отыр. Сақтардың саяси ықпалы шығысында Ұлы Қытай қорғанынан, батысында Карпат тауларына дейін, оңтүстігінде Алдыңғы Азияға дейін таралған. Орасан зор ұлан-ғайыр территорияда өмір сүрген сақтар қытай деректерінде «Сай», парсы деректерінде «Сақ», Ассирия деректерінде «Ашгузай», грек деректерінде «Скиф» деген атаумен белгілі болды [6, б. 1-19]. Страбонның жазбаларында олардың көпшілігі көшпелі тіршілік кешкендігі айтылады [7, б. 169-291]. Антикалық авторлар Скифтерді (Азиялық Скифтерді – Т.Д.) Каспилер, Массagetтер, Исседондар, Аримаспылар, Агифейлер, Грифтер (Алтын қорыған тазғаралар) деп бірнеше тайпалық топтарға бөлген. Антикалық басқа да жазбаларда Орта Азия мен Қазақстанның оңтүстігін мекендеген бірлестіктер мен тайпалардың аттары келтіріледі. Олар: комарлар, комедтер, гриней скифтері, тохарлар, скарвалар, массagetтер, гомодоттар, гистер т.б. [3, б. 7].

Антикалық авторлардың шығармаларындағы Азиялық Скифтер Ахеменидтік жазбалардағы Сақтар екендігі қазіргі ғылымда толық дәлелденген. Осыған байланысты тарихи еңбектерде Орта Азия мен Қазақстанды мекендеген тайпалардың аттары екі түрлі аталып жүр.

Ахеменидтік жазбаларда Орта Азия мен Қазақстанды мекендеген тайпалар үш топқа: Сақ - тиграхаудалар, Сақ – хаумаваргалар, Сақ – парадарайлар деп үш топқа біріктірілген. Бірқатар мамандар Сақ – тиграхаудалар Шаш, Қырғызстан және Қазақстанның оңтүстігін мекендеген пікірде [8, б. 16-17]. Біздің шамалауымызша Келес өңірін Сақ – тиграхаудалардың құрамындағы абилер мекендеген болса керек. Осы өңірде көптеп кездесетін түрлі көлемдегі қорымдар сол кезден қалған. Олардан қалған қоныстар да бізге дейін жетуі мүмкін. Келестің бойындағы Жартытөбе, Қаратөбе секілді қоныстардың Сақ дәуіріне жатуы мүмкіндігін кезінде Ә.Х. Марғұлан да айтқан болатын [9, б. 16-17]. Жазба деректер мен археологиялық зерттеу материалдарына сүйене отырып Е.И. Агеева мен Г.И. Пацевиц осы өңірді мекендеген сақ тайпаларының жартылай көшпелі тіршілік кешіп, мал бағумен қатар егін салып, бау-бақша өсіргені тіпті, қала салумен де айналысқаны жайлы көңілге қонымды пікір айтады [3, б. 8]. Дегенмен Келес өңіріндегі ерте темір дәуіріне жататын ескерткіштер аз зерттелгендіктен, өңірің аталмыш кезеңге жататын ескерткіштері зерттеуді қажет етеді.

Аймақта өмір сүрген ежелгі тайпалардың бірі қаңлылар, б.з.б. 2 – б.з. 5 ғасырларда оңтүстікте Ферғана аймағынан, солтүстікте Сырдарияның төменгі ағысына дейінгі, ал шығыста Қаратау беткейлерінен Талас өзеніне дейінгі аралықта мемлекеттік дәрежеде билік құрып, қаңлы мәдениетін қалыптастырады [10, с. 149-151; 11, с. 160-163]. Сыр өңірін жылдар бойы зеріттеген Г.В. Григорьев, С.П. Толстов, А.Н. Бернштам, Л.М. Левина секілді ғалымдар қаңлы мәдениетін аймақтық ерекшеліктеріне қарай үш мәдениетке бөліп қарастырды. Бұл мәдениеттер, алғашқы

ауқымды зерттеулер жүргізілген орталықтардың атымен Жетасар, Отырар-Қаратау, Қауыншы мәдениеттері деген атауға ие болды [11, с. 208-230].

Жетасар мәдениетінің ескерткіштері Арал теңізінің шығысында, Сырдарияның төменгі ағысындағы Қуандария, Жаңадария өзендерінің аңғарларында орналасқан [12, с. 10]. 1948-1951 жылдары С.П. Толстовтың басшылығындағы Хорезм археологиялық – этнографиялық экспедициясының көп жылдық зерттеулерінің нәтижесінде Жетасар мәдениетінің ескерткіштері толымды деңгейде зеріттеліп, Жетасар мәдениеті жайында бірнеше еңбектері жарыққа шықты [11, с. 223]. Отырар-Қаратау мәдениетіне келер болсақ, бұл мәдениетке жататын ескерткіштер Сырдарияның ортаңғы ағысы, Қаратаудың оңтүстік – солтүстік беткейлері мен Талас, Арыс, Бөген өзендерінің аңғарларында орналасқан. 1948-1952 жылдары А.Н. Бернштамның басшылығындағы Оңтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының зерттеулерінің нәтижесінде Отырар-Қаратау мәдениетінің өзіндік ерекшелігі анықталып, ғылыми айналымға енгізіледі [13, с. 19-60; 12, с. 193-224; 11, с. 208-219]. Ал, Қауыншы мәдениетіне жататын ескерткіштер болса, Сырдарияның ортаңғы ағысы, Құркелес, Келес, Шыршық және Ангрен өзендерінің аңғарларында, яғни Ташкент оазисінде орналасқан. 1934-1938 жылдары Г.В. Григорьев басшылығындағы Янгиюль археологиялық экспедициясының көп жылдық зерттеулерінің нәтижесінде Ташкент оазисіндегі қаңлы мәдениетінің аймақтық ерекшелігі анықталып, оған «Қауыншы мәдениеті» деген атау берілді [12, с. 90-91; 11, 2009, с. 220]. Жоғарыда аталған үш мәдениеттің ескерткіштерінен табылған археологиялық жәдігерлерден, қаңлы тайпаларының мемлекеттік дәрежеде билік құрған кезеңі б.з.б. 2 – б.з. 5 ғасырлар аралығына жататындығы анықталды [12, с. 5-242; 11, с. 208-230].

Жоғарыда аталған қаңлы тайпаларының өмір сүрген аймақтарының ішіндегі Құркелес және Келес өзендерінің аңғарларындағы ескерткіштер өте аз зеріттелген. Ос себепті біз 2017 жылы Келес өзені бойындағы Мыңтөбе қорымын кешенді түрде зерттеуді жөн санадық.

Мыңтөбе қорымының зерттелу тарихы.

Мыңтөбе қорымның Сырдарияның ортаңғы ағысының оң жақ беткейінде орналасуыны байланысты қорымның зерттелу тарихы Сырдарияның ортаңғы ағысындағы ежелгі Шаш қалажұрты мен ортағасырлық Шардара қалажұртының аралығында жүргізілген зерттеулермен бірге қарастыруды жөн санадық. Аймақтағы тарихи ескерткіштер жайлы алғашқы зерттеулерді ХІХ ғасырдың соңында Ресей Патшалығының Оралық Азияға жіберген саяхатшыларының еңбектерінен кездестіруге болады. 1884 жылы аймаққа саяқат жасаған өлкетанушы, географ А.П. Федченко өзінің «Заметки о степи Кызыл-Кум» атты мақаласында Сырдарияның сол жақ беткейіндегі суландыру жүйесінің іздері, Шардара, Сүткент, Байырқұм қалажұрттары мен Сырдарияның ортаңғы ағысында орналасқан қорымдар жайында мағлұмат береді [14, с. 242]. 1880 жылдардың соңы мен 1890 жылдардың басында әуесқой өлкетанушы Е.Т. Смирнов, Сырдарияның ортаңғы ағыстарында зерттеу жұмыстарын жүргізіп, аймақтағы үлкенді кішілі өзендердің бойындағы қоныстар мен қорымдар жайында мағлұмат бере отырып өз баяндамасында «аймақтағы төбелер мен төбешіктерді қандай тайпалар, не мақсатта тұрғызды және бұл төбелер мен төбешіктер қай уақытқа жатады» деп сұрақ қояды. Сонымен қатар Е.Т. Смирнов Ташкент маңындағы Ниязбаш елді мекенінің тұрғындары төбешіктерді тегістеу барысында бір төбешіктен адам сүйектерімен бірге қыш құмыраларды тапқандығы жөнінде мағлұмат береді [15, с. 7-17].

Аймақта алғашқы археологиялық қазба жұмыстарды 1895 жылы Ташкентте құрылған Археология әуесқойларының түркістан үйірмесінің мүшелері жүргізді [16, с. 4-5]. Үйірме мүшелері Сырдарияның ортаңғы ағыстарындағы ежелгі қалажұрттарды, қоныстарды және қорымдарды есепке алып сипаттады, сонымен қатыр бірқатар ескерткіштерде қазба жұмыстарын жүргізді. Археология әуесқойларының түркістан үйірмесінің мүшесі әуесқой өлкетанушы Н.П. Остроумов алғашқы болып Ташкент маңындағы бірнеше обада және Жуантепе, Таяқсалды, Шаштепе қалажұрттарында археологиялық қазба жұмыстарын жүргізіп, нәтижесінде қалажұрттар мен обалардың архитектурасы жайында тың материалдар жинайды [17, с. 118-137; 18, с. 32–44]. Археология әуесқойларының түркістан үйірмесінің мүшесі А.О. Руднев болса, 1899 жылы Сырдарияның ортаңғы ағысында барлау жұмыстарын жүргізіп, 11 ежелгі қалажұрттың орнын анықтап, олардың сол уақыттағы күйін сипаттайды [19, с. 57-62]. 1914 жылы В.Ф. Караваев болса аймақта жүргізген зерттеу жұмыстарының нәтижесінде Сырдарияның ортаңғы ағысындағы үлкенді кішілі өзендердің бойында өмір сүрген тайпалардың егін шаруашылығымен айналысқандығын анықтай келе, аймақта көшпелі және отырықшы тайпалардың өмір сүргендігін баяндады [20, с. 8-10]. Осылайшы Ресей Патшалығы тұсында аймақта зерттеу жұмыстарын жүргізген саяхатшылар мен өлкетанушылардың зерттеулерінің нәтижесінде аймақтағы ескерткіштер археологтардың назарын аударып бастады.

Аймақтағы археологиялық зерттеулер 1930 жылдардан бастап жүйелі түрде жүргізіле бастады. 1934-1938 жылдары Г.В. Григорьев басшылығындағы Янгиюль Археологиялық Эспедициясы ежелгі Қаунчи-Тева, Алимбай-Тева, Шурали-Сай, т.б. қалажұрттарында және Қаунчи-Тева қорымында археологиялық қазба жұмыстарын жүргізді [21, с. 3-42; 22, с. 2-40; 23, с. 3-39 б; 24, с. 47-67]. Г.В. Григорьевтің ежелгі Қаунчи-Тева қалажұрты мен оның маңындағы қорымда жүргізген археологиялық зерттеулерінің нәтижесінде, Сырдарияның ортаңғы ағысындағы, соның ішінде Ташкент оазисіндегі қаңлы мәдениетінің өзіндік ерекшелігі анықталып, оған «Қауыншы мәдениеті» деген атау берілді [11, с. 220].

1948-1952 жылдары А.Н. Бернштамның басшылығындағы Оңтүстік Қазақстан Археологиялық Эспедициясының мүшелері Е.И. Агеева мен Г.И. Пацевичтің аймақта жүргізген археологиялық зерттеу жұмыстарының нәтижесінде, Сырдарияның ортаңғы ағысында, Келес өзені бойында орналасқан бірнеше ежелгі қалажұрттар мен қорымдардың орны анықталды. Сонымен қатар жоғарыда аты аталған ғалымдар аймақта орналасқан Ақтөбе, Шәушікүм қалажұрттары мен Мыңтөбе,¹ Узун-Ата қорымдарында археологиялық қазба жұмыстар жүргізіп, ескерткіштердің хронологиясы анықтады [13, с. 19-60; 25, с. 97-100].

1958-1962 жылы А. Г. Максимова басшылығындағы Шардара Археологиялық Эспедициясының мүшелері М.С. Мершиев, Б.И. Вайнберг, Л.М. Левина, А.А. Чариков, Ф.Х. Арсланова Сырдарияның ортаңғы ағысында, Келес және Құркелес өзендері бойында археологиялық барлау жұмыстарын жүргізіп, бірнеше ежелгі қалажұрттар мен қорымдардың орнын анықтады. Мыңтөбе қорымы туралы алғашқы мәлімет осы зерттеулердің нәтижесінде кездеседі, сонымен қатар қорымның орны картады көрсетіледі (**Карта 1**). Жоғарыда аты аталған ғалымдар аймақта орналасқан Ақтөбе I-II, Шәушікүм қалажұрттарында және Жаман-Тоғай, Ақтөбе, Шәушікүм, Төребай-Тұмсық, Шардара қорымдарында археологиялық қазба жұмыстар жүргізіп, ескерткіштердің хронологиясы, архитектурасын, қандай мәдениетке жататындығын анықтайды [26, с. 1-55; 27, с. 1-35; 28, с. 1-88; 29, с. 1-18; 30, с. 1-42; 31, с. 1-7; 32, с. 1-60; 33, с. 1-30; 34, с. 1-18; 35, с. 1-48; 36, с. 66-80; 37, с. 1-252; 38, с. 1-39].

Осылайшы археологтардың назарын аударып бастаған қорымда 1982 жылы Н.П. Подушкин археологиялық барлау жұмыстарын жүргізіп, қорымды жартылай жобаға түсіреді, сонымен қатар қорымның орнын картада көрсете отырып жер бетіндегі материалдар бойынша қорымды б.з.б. 1 – б.з. 5 ғасырларға жатқызады [39, с. 223-224]. 2016-2017 жылдары болса А.Н. Подушкин Мыңтөбе қорымындағы екі обада археологиялық қазба жұмыстарын жүргізеді. Сонымен қатар, Келес өзенінің төменгі ағысында орналасқан Күлтөбе қалажұртында 2017 жылы т.ғ.д. профессор М.Елеуов және т.ғ.к. доцент Д.Тәлеев басшылығында Тұран Археологиялық экспедициясы археологиялық зерттеу жұмысын жүргізе отырып, аталмыш қалажұрттың қаңлы мәдениетіне жататындығын анықтады (**Сурет – 1**).

Сурет 1 - Күлтөбе қалажұртының әуеден көрінісі

¹ Бұл қорым ортағасырлық Шардара қаласының оңтүстік батысында 4 км қашықтықта орналасқан.

2017 жылы қорымда жүргізілген археологиялық ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижесі.

Маусымдық далалық археологиялық зерттеу жұмыстардың барысында қорымның жобасы сызылып, обалардың саны мен көлемдері анықталды. Сонымен қатар қорымдағы обалардың хронологиясын және құрлымын анықтау мақсатында үш обادا археологиялық қазба жұмыстары жүргізілді (Сурет – 2).

Сурет 2 – Мыңтөбе қорымының әуеден көрінісі.

Қазба салынған обалар шартты түрде №1, №2 және №3 обалар болып белгіленді. Қазба салынған №1 обаның диаметрі 22,70 м, биіктігі 4 м. Обаны қазу барысында екі секторға бөліп қазу әдісі таңдалды. Қазба жұмыстары барысында солтүстік-шығыстан оңтүстік-батысқа бағытталған ені 1 м жал қалдырылды. Жалдың оңтүстік бөлігі «А» жартысы, солтүстік бөлігі «Б» жартысы болып белгіленді. Қазба алдымен «Б» жартысында жүргізіле бастады. Қазба жұмыстары барысында 50 см тереңдіктен кесек бөліктері анықтала бастады. «Б» жартысында жүргізілген тазалау жұмыстарының нәтижесінде кесектен қаланған шеңбер пішінді құрлыстың ізі анықтала бастады. Осылайша шеңбер пішіміндегі құрлыстың жиегін бойлай тазалау жұмыстарын жүргізе отырып, құрлыстың солтүстік батысқа қарай жалғасқан көлемі 4x3 м болып келетін кесектен қаланған бөлігі анықтала бастады. Қазба жұмыстары барысында, обаның орта нүктесінен шығысқа қарай 2,10 м, солтүстікке қарай 1,18 м қашықтықтан, обаның ең бйік түктесінен 0,25 м тереңдіктер керамика сынықтары анықтала бастады. Бұл керамика сынықтары 0,50 м тереңдікке дейін кездесіп отырды. Обаның ортасынан 0,50 м тереңдіктен тұтқалы құмыра анықтала бастады. Ал, обаның орта нүктесінен 0,85 м тереңдіктен болса көмір және күл қалдықтары анықтлды. Сонымен қатар, обаның орта нүктесінен батысқа қарай 2,10 м, солтүстікке қарай 5,10 м қашықтықтан 2,40 м тереңдіктер керамика сынықтары анықталды. Тазалау жұмыстары 4 м дейін жалғысын тапты, нәтижесінде диаметрі шамамен 8 м болып келетін сағананың жартысы, солтүстік-батысқа бағытталған кіретін дәлізі толықтай ашылды. Осыдан кейін қазба «А» жартысында жалғасын тапты. «А» жартысында да тазалау жұмыстары 4 м дейін жалғысын тапты, нәтижесінде сағананың екінші жартысы толықтай ашылды (Сурет – 3).

Сурет 3 – №1 обадан анықталған сағананың көрінісі

№1 обادا жүргізілген археологиялық қазба жұмыстарының нәтижесінде диаметрі 8 м, биіктігі 1,95 м болып келетін екі камералы сағана анықталды. Сағананың төменгі бөлігінде топырақта жақсылап тығыздап, диаметрі 8 м, биіктігі 0,75 м болып келетін платформа дайындаған. Оның үстіне 0,45 м биіктікте балшық құйылып, балшықтың үстіне айналдыра кесек қаландысы арқылы 2 камералы сағана жасалған. Сағананың керетін есігі солтүстік-батысқа бағытталған. Сағанаға кіретін дәліздің көлемі 4x3 м. Дәліздің төменгі бөлігінде биіктігі 0,50 м топырақты нығыздап платформа дайындалып, оның үсті 1 м биіктікте кесек қаланған. Кесек қаландысының ерекшелігі, бір қатар кесек қаланса оның үстіне 0,10 м қалыңдықта балшық төселген. Екі камералы сағанаға екі бөлек дәліз жасалынған. Дәліздердің ені 0,40-0,50 м болып келуде. Камераға апаратын екі дәліз де бастан аяқ балшықпен толтырылып тасталынған. Камералардың көлемдері 2,5x2 м болып келуде. Камераның ішіндегі бос топырақ платформаға дейін тазартылды, нәтижесінде А жартысындағы камерадан шашыраңқы түрде адам сүйектерінің бөліктері (қол, аяқ, саусақ) табылды. Б жартысындағы камерадан болса ешнәрсе анықталмады (**Сызба – 1**). Сағананың құрлысы мен табылған жәдігерлерді зерттей келе, сағананың IV – V ғасырларға жататындығы анықталды.

Қазба салынған №2 оба үйіндісінің диаметрі 13 м, биіктігі болса 1 м. Обада жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары барысында оба үйіндісін екі скеторға бөліп қазу әдісі таңдалды. Қазба жұмыстары барысында шығыстан батысқа бағытталған ені 50 см болып келетін жал қалдырылды. Жалдың оңтүстік бөлігі «А» жартысы, солтүстік бөлігі «Б» жартысы болып белгіленді. Аталмыш обаның екі секторында қазба жұмыстары 1,85 м тереңдікке дейін жүргізілді, нәтижесінде ешқандай жерлеу орны анықталмады (**Сурет – 4**).

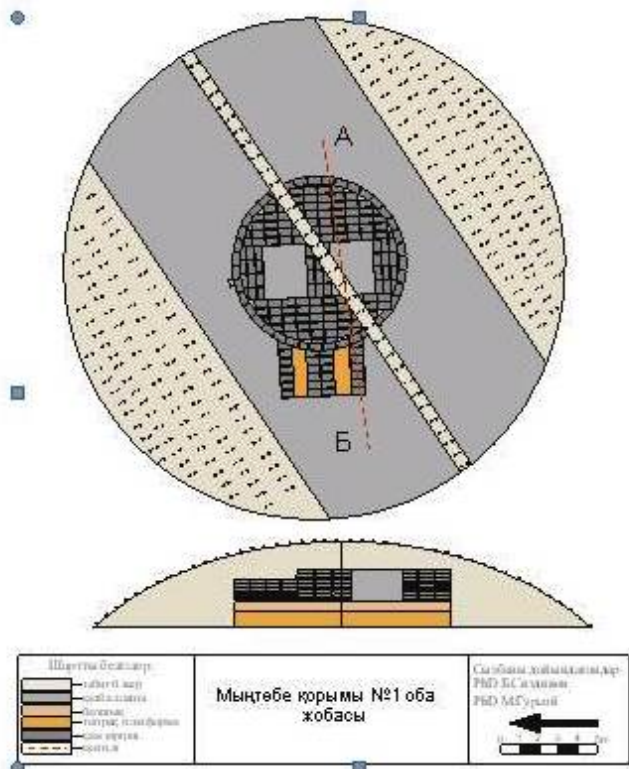
Осылайша екінші обادا жүргізілген археологиялық қазба жұмыстардың нәтижесінде, бұл обаның кенотаф екендігі, яғни ежелгі тайпалардың ұзақта қаза тапқан туыстарына арнап тұрғызған бос қабірі екендігі анықталды (**Сызба – 2**).

Қазба салынған №3 оба үйіндісінің диаметрі 13 м, биіктігі болса 1,70 м. Обада жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары барысында оба үйіндісін екі скеторға бөліп қазу әдісі таңдалды. Қазба жұмыстары барысында шығыстан батысқа бағытталған ені 35 см болып келетін жал қалдырылды. Жалдың оңтүстік бөлігі «А» жартысы, солтүстік бөлігі «Б» жартысы болып белгіленді. Қазба алдымен «Б» жартысында басталып 1,70 м тереңдіктегі құлық қабатына дейін жүргізілді. «Б» жартысындағы тазалау жұмыстары нәтижесінде ешқандай жерлеу орны анықталмады. Қазба «А» жартысында жалғасын тапты. «А» жартысындағы топырақ үйіндісі алынып тасталғаннан кейін бұл жерде де қабір ізі анықтау мақсатында тазалау жұмыстары жүргізілді. Дегенмен ешқандай бір қабір ізі анықталмады. Жал және құрлық қабатынан қабір ізін анықтау әдісі жүзеге аспағаннан кейін, траншея қазу әдісі негізге алынып, «А» жартысына шығыстан батысқа бағытталған ұзындығы 8,20 м, ені 1 м траншея салынды. Осылайша бірінші траншея 2,40 м тереңдікке дейін қазылды. Траншеяның батыс ұшынан, құрлық қабатынан 37 см тереңдікте ені 0,87 м келетін бос топырақ анықтала бастады. Осы бос топырақ 2 метр тереңдікке

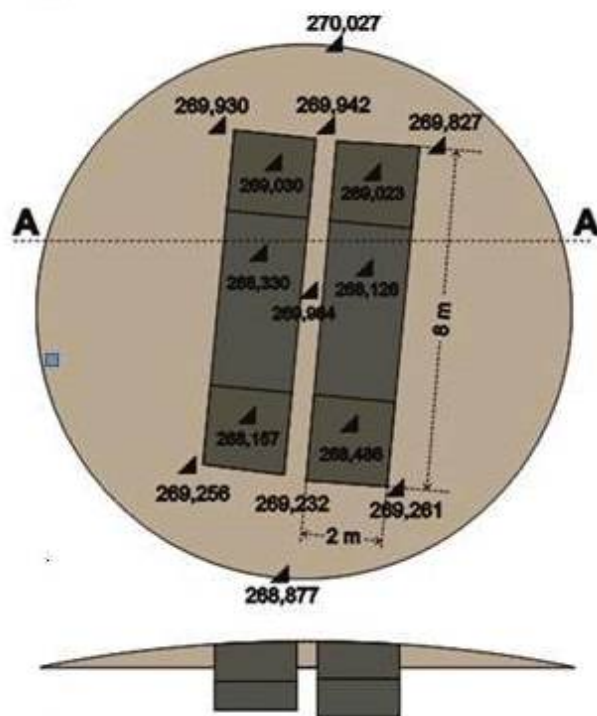
дейін жалғасып асты қатты сазды топыраққа айналды. Осыдан кейін бос топырақтың солтүстікке қарай жалғасын анықтау мақсатында бірінші траншеяның 1,10 м солтүстігіне, ұзындығы 6 м, ені 1 м келетін екінші траншея салынды. ойлағанымыздай бірінші траншеядағы бос топырақ екінші траншеяда да анықталды. Екінші траншея 2,40 м тереңдікке жеткенде бірінші және екінші траншеяның арасындағы жалдың кесіндісінде дромостың ізі анықтала бастады. Жүргізілген археологиялық қазба жұмыстардың нәтижесінде дромосты катакомба анықталды. Жерлеу орнынан бес адамның қаңқасы, жеті дана қыш-құмыра, бір дана жебе ұшы, пышақ, ине, асық және әртүрлі тастардан жасалынған моншақтар табылды. Табылған жәдігерлерді зерттей келе бұл обаның б.з.д.I – б.з. III ғасырларына, яғни қаңлы тайпаларының қауыншы мәдениетіне жататындығы анықталды (Сурет – 5) (Сызба – 3).

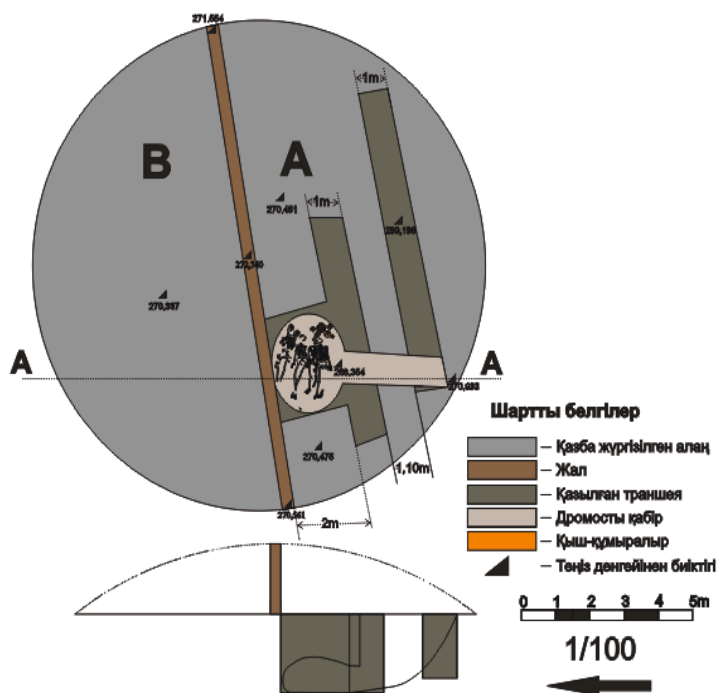
Сурет 4 – №2 обада жүргізілген қазбаның көрінісі.

Сызба 1 – №1 обадан анықталған сағананың сызбасы

Сызба 2 – №2 обадағы қазбаның сызбасы

Сурет 5. Сызба 3 – №3 обадағы дромосты катакомбалық жерлеу

Қорытындылай келе, 2017 жылы Мыңтөбе Қорымында жүргізілген археологиялық ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижесінде, оңтүстік-батыс солтүстік-шығыс бағытында 2 км созылып жатқан қорымда шашыраңқы түрде 646 обаның орналасқандығы, обалардың диаметрі 6 – 33 м, биіктіктері 0,65 – 4,30 м екендігі анықталды. Сонымен қатар жылдар бойы нақты хронологиясы анықталмай келген Мыңтөбе қорымындағы обалардың Темір Дәуірі мен Ерте Ортағасырларға жататындығы анықталды. Алдағы уақытта жүргізілетін зерртеулер бұл пікірімізді өзгертуіде

мүмкін. Сонымен қатар Сырдарияның ортаңғы ағысында өмір сүрген ежелгі тайпалардың әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі, күнделікті тіршілікте қолданған заттары жайында құнды деректер жинақталды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алпысбаев Х.А. О находках индустрии каменного века в Каратау и Кара оба // *Археологические памятники Казахстана. – Алма – Ата, 1978.С – 120-125.*
2. Таймаганбетов Ж.К. Палеолитическая стоянка им. Ч.Ч. Валиханова - Алма-Ата, 1990 - С-18-21.
3. Агеева Е.И., Пацевич Г.И. Из истории оседлых поселений и городов Южного Казахстана // *ТИИАЭ АН Каз ССР, 1958.Т.5. –С 8-33.*
4. Смагулов Е.А., Баратова С.Р. Предварительные итоги археологических исследований на могильнике эпохи бронзы Шербай // *ҚР БФМ ҰҒА хабаршысы 2001.№ 1, 38-42 беттер.*
5. Байтанаев Б.А. Древности Бургулюка. – Алматы, 2011. – 224 бет.
6. Sizdikov B. MÖ I. Binde Avrasya Bozkırlarında Yaşayan Atlı Göçebe Kavimlerin Zırhları // *Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi. Yaz 2019/Sayı 90. S-1-19.*
7. Латышев В.В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе // *Вестник Древней Истории. – М., 1947, № 4. С-169-291.*
8. Акишев К.А. Древняя культура Саков и Усуней долины реки Или. – Алма-Ата, 1963. – С. 16-17.
9. Маргулан А.Х. Из истории городов и строительного искусства древнего Казахстана. – Алма-Ата, 1950.С-16-17.
10. Бичурин И.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. 2. Москва, АН СССР. 1950, стр. 149-151.
11. Байпақов К.М., Таймагамбетов Ж.Қ., Қазақстан археологиясы. Алматы, 2009. бет. 220.
12. Левина Л.М. Керамика нижней и средней Сырдарьи в I тыс. н.э. Москва, 1971. Издательство НАУКА. стр. 5-242.
13. Агеева Е.И., Пацевич Г.И., Из истории оседлых поселений и городов Южного Казахстана. Труды Института Истории, Археологии и Этнографии, Том 5. Алма-Ата, 1958. стр. 19-60.
14. Федченко А.П. Заметка о степи Кзыл-кум // *Известия Туркестанского отдела Русского географического общества.–Выпуск 2. – Том XII.–1916.–С. 242.*
15. Древности в окрестностях Ташкента (протоколы ТКЛА) 1896, стр. 7-17.
16. Открытие Туркестанского Кружка любителей археологии 11 декабря 1895 г. – Ташкент, 1895, стр. 4-5.
17. Остроумов Н.П. Археологическая поездка в селение Мамаевку. ПТҚЛА, год IV. Ташкент, 1899, стр. 118-137.
18. Остроумов Н.П. Новые данные о глиняных погребальных урнах // ПТҚЛА. Год XI. 1 января 1906 г. – 1 января 1907 г. Ташкент, 1906. С. 32–44.
19. Руднев А.О. Зброшеный уголок // *Туркестанские ведомости. № 15-17, ПТҚЛА, Ташкент: 1900, стр 57-62.*
20. Голодная степь в ее прошлом и настоящем // *Материалы исследования к проекту орошения Голодной и Дальверзинской степей. Выпуск 1.– Петроград, 1914, стр. 8-10.*
21. Григорьев Г.В., Отчет об археологической разведке в Янгиюльском районе УзССР в 1934 г. Ташкент. 1935 г. стр – 3-42.
22. Григорьев Г.В. Краткий отчет о работах Янгиюльской Археологической Экспедиции 1937 г. Ташкент, 1940, стр. 3-39.
23. Григорьев Г.В. В.И. Громова, Каунчи-Тепа (раскопки 1935 г.). Материалы к изучению древнейших домашних животных Средней Азии. Ташкент, 1940, стр. 2-40.
24. Григорьев Г.В. Келесская степь в археологическом отношении (К истории культуры древних саков) // *Известия Академии Наук Казахской ССР. № 46. Алма-Ата. 1948 г, стр. 47-67.*
25. Агеева Е.И. Керамика городища Шаушукумтобе и ее датировка // *Древности Чардары... С. 97–100.*
26. Максимова А. Г. Дневник Южно-Казахстанской археологической экспедиции 1958 г. // *Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының архив материалы. Фонд II, Дело 2. стр. 1-55.*
27. Максимова А.Г. Дневник Южно-Казахстанской археологической экспедиции 1959 г. // *Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының архив материалы. Фонд II, Дело 659. стр. 1-35.*

28. Чариков А.А. Дневник Южно-Казахстанской археологической экспедиции 1959 г. // Э.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының архив материалы. Фонд II, Дело 660. стр. 1-88.
29. Максимова А. Г., Мерицев М.С. Отчет о работе Чардаринской археологической экспедиции 1960 г. // Э.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының архив материалы. Фонд II, Дело 731. стр. 1-18.
30. Арсланова Ф.Х. Дневник Чардаринской археологической экспедиции 1960 г. // Э.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының архив материалы. Фонд II, Дело 734. стр. 1-42.
31. Мерицев М.С. Отчет о работах 2 отряда Чардаринской археологической экспедиции на городище Актобе в 1960 г. // Э.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының архив материалы. Фонд II, Дело 735. стр. 1-7.
32. Максимова А.Г. Отчет о работе Чардаринской археологической экспедиции 1961 г. // Э.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының архив материалы. Фонд II, Дело 777. стр. 1-60.
33. Максимова А.Г. Дневник Чардаринской археологической экспедиции на курганного могилника Джаман-Тогай в 1962 г. // Э.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының архив материалы. Фонд II, Дело 869. стр. 1-30.
34. Мерицев М.С. Отчет о раскопках поселения Актобе I, 2 отряда Чардаринской археологической экспедиции в 1960-1962 г. // Э.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының архив материалы. Фонд II, Дело 872. стр. 1-18.
35. Мерицев М.С. Дневник о работах на городище Актобе I Чардаринской археологической экспедиции в 1962 г. // Э.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының архив материалы. Фонд II, Дело 873. стр. 1-48.
36. Мерицев М.С. К вопросу о генезисе оседлых поселений (на материалах городище Актобе I // Известия АН КазССР. Серия общественных наук. – Выпуск 3. -1965. –С. 66-80.
37. Максимова А.Г., Мерицев М.С., Вайнберг Б.И., Левина Л.М. Древности Чардары (Археологические исследования в зоне Чардаринского водохранилища). Алма-Ата, 1968. Издательство НАУКА Казахской ССР. стр. 1-252.
38. Максимова А.Г. Дневник Чардаринской археологической экспедиции 1960 г. // Э.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының архив материалы. Фонд II, Дело 733. стр. 1-39.
39. Нурғалиев Р.Н. (гл. ред.) Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно – Казахстанская область. Алматы, Қазақ Энциклопедиясы, 1994 г. стр. 223-224.